

ВІДОНІМНІ УТВОРЕННЯ В МОВІ СУЧАСНОЇ ГАЗЕТИ

У статті досліджено процеси утворення мовних одиниць від власних назв, систематизовано і вивчено різні типи відонімних утворень, зафіксованих на сторінках засобів масової інформації початку ХХІ століття.

Ключові слова: відонімна одиниця, структурно-семантичні особливості відонімних утворень, функціонально-стилістичні особливості відонімних утворень, експресивність відонімних одиниць.

В статье исследованы процессы образования языковых единиц разных уровней от имён собственных, систематизированы и описаны разные типы отонимных образований, зафиксированных на страницах средств массовой информации начала ХХІ века .

Ключевые слова: отонимная единица, структурно-семантические особенности отонимных образований, функционально-стилистические особенности отонимных образований, экспрессивность отонимных единиц.

The relevance of the work under study is that it will allow to: determine ways of onim lexicon formation in the modern publicism; investigate current Ukrainian publicism as one of the most important mass media spheres; make an exclusive point of view as regards onim lexicon linguistic status.

The purpose of the work is to specify dynamics development of the lexicon nomenclature in the periodical publications; systematize the peculiar and basic features of onim lexicon derivatives functioning in the communicative sphere.

The achievement of the goal of this research will help complete the following tasks: 1) clarify a set of principal theoretic questions which concern the study of onim lexicon in the linguistic literature; 2) determine differences in onim lexicon formation as compared to the other types of word formation; 3) specify the structure of onim lexicon in the present-day publicism; 4) identify and describe extra and intra-linguistic factors of onim lexicon functioning in the periodical publications; 5) systematize onim lexicon formations according to the ways and means of derivation, productive and word-formation types which are relevant for the research period.

Conclusions and their novelty: the work presents a systematized and complete description of various inom lexicon formations observed in the up to date publicism taking into account their structural, semantic and functional characteristics; study the main causes of stylistic connotations in the analyzed units within extra and intra-linguistic factors; identify stylistic functions of onim lexicon; examine nominative, expressive, emotive, evaluative, impressive, intellectual and other functions of

© Вовк А. В., Ковальчук М. С., 2015

derivatives in the publicism.

The following studies may be considered relevant since some onim lexicon formations are becoming widely used and the number of the periodical publications is growing every year.

Key words: onim lexicon units, structural and semantic peculiarities of onim lexicon formations, functional and stylistic features of onim lexico formations, onim lexicon expressiveness.

В останні роки мовознавство приділяє значну увагу процесам утворення одиниць різного рівня від власних назв. Поява відонімних утворень (відонімних дериватів, відонімних похідних, відпропріальних утворень) зумовлена прагненням мовців образно назвати певне явище, дію, передати смислові відтінки або експресію, для вираження яких у літературній мові немає спеціальних «готових» засобів, потребою порушити мовний автоматизм тощо [1; 2].

Відонімні утворення (далі ВУ) – це слова, що мають своєрідну семантичну природу, зумовлену сутністю онімів-формантів, та функційне призначення. Вони належать до системних мовних і позасистемних мовленнєвих явищ, що ілюструють форми й шляхи розвитку мови окремого періоду й оновлюють словотвірні-образні можливості української мови. Відонімні утворення в засобах масової інформації – це певне цілеспрямоване порушення граматичних, словотвірних, семантичних, стилістичних та інших норм, яке поступово стає тенденцією.

Актуальність студіювання процесів утворення і функціонування нових засобів мови підтверджено багатьма сучасними лінгвістичними дослідженнями, що особливо активізувалися в галузі вивчення мови засобів масової інформації, яка є одним з основних джерел збагачення мови різнорівневими новотворами, що віддзеркалюють усе сучасне, злободенне.

Загалом питання аналізу словотвірних процесів завжди було актуальним. Це насамперед пов'язано з виділенням словотвору в окрему лінгвістичну дисципліну, що відбулося, власне, лише в 40–50-х роках ХХ століття. Окреслену проблематику активно

розробляли у своїх дослідженнях Ю. Карпенко [8], І. Ковалик [9], В. Горпинич [3], О. Тараненко [11] та ін.

Незважаючи на певні досягнення в цій галузі, в україністиці названа проблема вивчена все ще недостатньо.

Основні теоретичні засади дослідження мови періодики виявляються в загальному лінгвістичному описі особливостей газетного тексту; аналізі лексико-семантичних одиниць, зокрема, запозичень, інновацій і розмовних елементів, що переходять до мовної норми; загальному лексико-семантичному аналізі газетного дискурсу; дослідженні особливостей функціонування фразеологізмів; дослідженні словотвірних аспектів у мові газети; аналізі стилістичних особливостей газетного тексту з позиції мовної норми; дослідженні прагматичного аспекту; дослідженні жанрових різновидів інформаційного стилю, представленого в газетно-журнальній періодиці; аналізі виникнення й функціонування okazionalizmів у мові газети; вивченні лінгвосоціальних і психологічних характеристик інформаційних текстів.

Окремо потрібно згадати про дослідження стилістичних особливостей описових зворотів з ономастичним компонентом у періодиці.

Проблема деривації є однією із центральних у сучасній дериватології і викликає зацікавлення вітчизняних і зарубіжних дослідників. Накопичено й систематизовано чимало матеріалів щодо загальних і часткових явищ, пов'язаних з дериваційною системою мови (І. Ковалик, Г. Ніколаєв та ін.) [10, с. 86].

З огляду на це метою нашої статті є дослідження специфіки творення, семантики відонімних утворень, їхніх функційних можливостей.

Унаслідок спостереження виокремлено, що найпродуктивнішою в системі афіксального словотвору відонімних утворень є суфіксація.

Суспільно-політичні та економічні перетворення, що відбулися у світі на початку ХХІ століття, сприяли активізації ВУ з суфіксами **-изацій** / **-ізацій** зі значенням процесуальної ознаки, що називають опредметнені дії, процеси, явища тощо: *Все це —*

наслідки вже не «повзучої», як у 2000–2004 роках, а одвертої і цілком продуманої **сталінізації Росії**... (10, 2.04.2015, № 57).

Значну кількість ВУ складають лексичні одиниці із суфіксом **-щин**, що виникають від іменникових твірних основ і називають абстрактну ознаку: **Брежнєвщина в законі**... (12, 21.03.2013, № 12). Звернемо увагу на суфікс **-изм / -ізм**, що є інтернаціональною морфемою й уживається для утворення іменників: *...бубабізм як один із елементів, здається, таки завжди був і є присутній у писаннях*... (11, 2008, № 4, с. 47).

Серед відіменникових відпропріальних типів поширеним є дериваційний тип із суфісом **-к**, який передає словотвірну семантику предметності. Суфікс **-к** слугує формантом і в утворенні ВУ на позначення речей, приміщень: *...бачив двох малих на велосипедах і з «кравчучкою»*... (10, № 52, 17.04.2015).

Найпродуктивнішим суфіксом у прикметниковому словотворі ВУ є суфікс **-ськ** з його варіантами **-івськ / -овськ / -евськ / -євськ**: *...переслідування української інтелігенції за брежнєвської доби* (10, 6.03.2013, № 41).

Префіксальні ВУ в мові газети початку ХХІ століття менш продуктивні, ніж суфіксальні, але також досить поширені. Унаслідок префіксації не виникає принципово нового значення ВУ.

Найбільшою продуктивністю відзначається іншомовний префіксоїд **екс-** зі значенням ‘колишній’: *...танцюристи і балетмейстери із екс-Радянського Союзу сильні саме класикою* (10, 9.01.2003, № 2). Поширеним є також тип з інтернаціональними префіксоїдами **нео-**, **ню-**, що виступають формантами як від простої словотвірної бази, так і від дериваційно похідної: *...в питаннях фінансових демократи-неоющенки розбираються не гірше оригіналу* (8, 2004, № 3, с.13). Широковживаним є також інтернаціональний префіксоїд **супер-**, що є синонімом до питомого українського префікса **над-**. Обидва префікси переважно використовують на означення вищого ступеня градації якості іменників: *СуперМаріо відмовився залишити тренувальний майданчик* (6, 2002, № 4, с. 32). Серед афіксів, який приєднують до антропонімних основ, поширений

префікс **не-**, а також префікс **анти-**: *Реально «неЛьвів» ніколи не зможе заробляти стільки, скільки обласний центр...* (8, 20.10.2000); *...американський психотерапевт Еверетт Шостром висунув концепцію «антиКарнегі»...* (7, 2002, № 7, с. 15).

Префіксально-суфіксальним способом утворилися іменники на позначення відсутності того, що виражено пропріальною словотвірною основою: **Безукраїння**, *про яке казав поет, по суті, і є процесом...* (11, 5.12.2009, № 1021).

Значною є кількість прикметникових ВУ з префіксами **до-**, **перед-** і суфіксом **-ськ**: *...у формуванні нової української літератури в дошевченківський період...* (12, 9.06.2009). Як бачимо, таке дериваційне ВУ ускладнене ще й суфіксом **-ів-**.

Високою продуктивністю у сфері утворення прикметникових ВУ є також тип з префіксами **після-** / **пост-** і суфіксом **-ськ**: *...екологічна безпека в постчорнобильській Україні і справді нікому не потрібна?* (10, 29.01.2015, № 14).

Формантом у префіксально-суфіксально-постфіксальному способі виступає сполучення префікса із суфіксом і постфіксом. ВУ, що виникли внаслідок дії цього способу, є okazіональними в сучасній періодиці. У такий спосіб утворюються лише дієслова від іменників або прикметників: *... Тимофій Левчук «обальзакується», «офранцузжується»...* (7, 2002, № 7, с. 15).

Доцільно звернути увагу на утворення прикладкових складних ВУ. Вони становлять оніми з характеристичним компонентом-прикладкою, який реалізує додаткове смислове навантаження: *...а ми все ще, як іванушки-невсідома повторюємо: «Москва нас захистить»* (10, 2002, № 3, с.10).

Досить продуктивний і спосіб утворення відонімного деривата, у структурі якого є цифровий компонент, що виражає зазвичай уточнювальну темпоральну або порядкову характеристику [4; 7]. Такий спосіб словоскладання є зручним для публіциста (жанри передовиці, репортажу, замітки, нарису) через економію засобів мови, стислість і місткість фінального утворення: *За часів Путіна I їм було продемонстровано...* (10, 2005, № 5, с. 17); *Як Чорнобиль-1986 поділив українське життя*

на до і після, так **Переяслав-1654** поділив українську історію... (10, 2004, № 3, с. 35).

Особливістю ВУ-телескопів є складність їх семантики та непрозорість морфемної будови. Наприклад: ...у ці дні вітали і вшановували українських **кучмонавтів** (8, 2004, № 6, с. 14).

Механізм редериваційного способу полягає у відкиданні кінцевих або початкових морфем слова, яке за своєю фонемною структурою нагадує похідну лексему, але насправді такою не є. Різновидом редеривації є усічення: ...за назвою пісні німецької рок-групи *Scorpions*, яку «**скорпи**», як називають їх численні шанувальники, виконали 1988 року... (10, 2005, № 1, с. 41).

Активізація використання універбації в сучасній публіцистичній практиці є наслідком впливу на неї розмовного стилю. Спостерігаємо випадки, коли відбувається не лише пропуск другого компонента назви, але й зміна форми того компонента, який залишився [5; 6]: *Та головне – це зробити «Дніпровку» злободенною, бойовою і цікавою* (9, 2000, № 2, с. 12).

Відонімні деривати, утворені інкорпорацією, є okazіоналізмами в мові періодики, адже вони слугують для вираження сьогочасної потреби автора вкласти певний зміст у формально незвичну змінену одиницю. Такі утворення не переходять до постійного словникового складу мови: *Фігурують «позичені» король Арматур, сер Персиковаль, сер Гектар та інші* (7, 2002, № 3, с. 43). Інкорпорованими елементами у перших двох онімах є морфи **-ма-** (Артур – Арматур) і **-ко-** (Персиваль – Персиковаль). Така семантико-формальна модифікація є надзвичайно виразною.

Лексико-семантичний спосіб є, як відомо, продуктивним у сучасній газетній практиці. Переосмислені власні назви, що набули іншого, відмінного від основного, значення також є ВУ: *Так, синьо-жовті з 6-го по 13 червня проведуть збір в Австрії, в рамках якого мають намір провести спаринг з Грузією. Також Генінсон повідомив, що ФФУ веде переговори про матч з Португалією* (7, 17.04.2015). Як бачимо, під назвами країн автор має на увазі національні збірні з футболу цих країн.

Граматична категорія числа в системі протиставних і взаємопов'язаних форм однини і множини сучасної української мови виражає кількісні відношення. Проте з формами однини і множини можуть бути пов'язані й інші значення, що в певних розрядах видозмінюють основну функцію граматичної категорії числа, ускладнюють її низкою стильових і стилістичних відтінків: *...Ющенки, Януковичі, Шухевичі приходять...*(10, 8.04.2008, № 64).

Отже, відонімні утворення мають своєрідну семантичну природу, зумовлену сутністю онімів-формантів, та прагматично-емоційне функційне призначення. ВУ – специфічна категорія лексико-дериваційних одиниць, що виникають у конкретному випадку в певних умовах (контекст або мовленнєва ситуація). Вони майже завжди є свідомим актом словотворчості мовця, який прагне до самовираження. Специфічні ознаки ВУ, що вже були частково окреслені в мовознавчій літературі, такі: основна ознака – це належність більшості ВУ мовленню; залежність від контексту; нерегулярність використання; утворюваність; ненормативність; незвичність і новизна; експресивність. У мові сучасної газети представлено велику кількість ВУ, що виконують різні стилістичні функції: номінативну, експресивну, емоційну, оцінну, імпресивно-вольову, інтелектуально-комунікативну.

Найчисленнішу групу ВУ складають іменники. Основним способом утворення іменникових відонімних дериватів є суфіксальний. Суфіксальні ВУ з'являються тоді, коли виникає потреба сформувати чи розвинути образ, спираючись на можливості структури й семантики системних одиниць мови. Використання відповідних суфіксів допомагає передати інформацію естетичного характеру.

Префіксальні ВУ в мові газети початку ХХІ століття не такі продуктивні, як суфіксальні, але також досить поширені. Постійно зростає група іменникових ВУ із префіксами, що виражають значення надмірності, найвищого ступеня вияву ознаки, властивостей, якостей або розмірів, виражених іменниковою твірною основою.

Перспектива подальших досліджень в окресленому напрямі охоплює вивчення інших стилістичних прийомів використання лексем, що утворилися від власних назв за продуктивними й непродуктивними моделями, а також студіювання стилістичних засобів і фігур (іронії, сарказму, гіперболи, градації, риторичного питання, алегорії тощо) з використанням власних назв. Подальші дослідження можуть бути актуальними, оскільки деякі відонімні утворення починають входити до активного вжитку, стають елементами сучасної мовленнєвої практики.

Бібліографічні посилання

1. **Баранник Д. Х.** Актуальні проблеми дослідження мови масової інформації / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1983. – № 8. – С. 13–17.
2. **Віняр Г. М.** Новотворення в словотворчій системі української мови. Мовна дійсність в Україні (проблеми, перспективи) : [тези доповідей і повідомлень наукової конференції] / Г. М. Віняр. – Вінниця, 1994. – Ч. I. – С. 119–121.
3. **Горпинич В. О.** Українська словотвірна дериватологія / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ, 1998. – 190 с.
4. **Єрмоленко С. Я.** Експресивність / С. Я. Єрмоленко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 156–157.
5. **Жайворонок В. В.** Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 35–37.
6. **Жовтобрюх М. А.** Мова української періодичної преси (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М. А. Жовтобрюх – К. : Наук. думка, 1970. – 304 с.
7. **Калиновська О. В.** Лексико-семантичний аналіз газетно-публіцистичного дискурсу 70-х рр. / О. В. Калиновська // Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Наукові записки. – Т. 20. – К., 2002. – С. 19–22.

8. **Карпенко Ю. А.** Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв / Ю. А. Карпенко // Мовознавство. – 1975. – № 4. – С. 45–50.
9. **Ковалик І. І.** Вчення про словотвір: словотворчі частини слова / І. І. Ковалик // Вчення про словотвір : вибрані праці / [упоряд. та автор передмови Василь Ґрещук]. – Івано-Франківськ – Львів : Місто НВ, 2007. – 404 с.
10. **Колоїз Ж. В.** Українська оказіональна деривація / Ж. В. Колоїз. – К. : Акцент, 2007. – 310 с.
11. **Тараненко О. О.** Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ – ХХІ ст.) : [монографія] / О. О. Тараненко.–К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – 248 с.

Джерела фактичного матеріалу

1. **«Вечірній Київ»** – громадсько-політична газета Києва.
2. **«Відкритий урок»** – журнал для вчителів, керівників навчальних закладів, управлінців, методистів.
3. **«Волинь»** – незалежна громадсько-політична газета.
4. **«День»** – щоденна всеукраїнська газета суспільно-політичної тематики.
5. **«За вільну Україну»** – громадсько-політична газета.
6. **«Київ»** – літературно-художній і громадсько-політичний журнал письменників України.
7. **«Кореспондент»** – український тижневий суспільно-політичний журнал.
8. **«Людина і політика»** – соціально-гуманітарний науковий журнал.
9. **«Правда»** – раніше була головною газетою країни, нині – орган КПРФ, виходить тричі на тиждень.
10. **«Україна молода»** – інформаційно-політична газета.
11. **«Український журнал»** – інформаційний культурно-політичний місячник для українців діаспори.
12. **«Український тиждень»** – щотижневий ілюстрований суспільно-політичний українськомовний журнал.